

Филозофска питања и главне дисциплине филозофије

2. део

www.pravoslovo.net

Филозофија започиње своју историју постављањем питања. У њима се изражава радозналост ума. Већ у Аристотеловој Метафизици можемо прочитати да је управо радозналост подстакла прве мислиоце на филозофско посматрање живота. Можемо прочитати такође, да се чуђење првих мислилаца у почетку односило на тешкоће с којима се суочио њихов ум. А чуђење је настало кад је пробуђени ум открио да ствари нису и не морају да буду онакве какве изгледају у границама непосредног чулног искуства и обичног, здравог разума који се на непосредном искуству заснива. Схватити неку тешкоћу и чудити се значи, по Аристотелу, признати сопствено незнање. Тек кад човек схвати да не зна, кад је тога свестан, почиње тежити да зна. А то је у суштини она тежња о којој говори и сама реч „филозофија”. Умно смишљена питања се постављају кад постане неизвесно, проблемагично, оно што је изгледало извесно и неоспорно. На тај начин, пробуђени ум сумња и у оно што се обично сматра познатим. Филозофија, која се развија као пробуђено умно мишљење, сумња у обично, свакодневно мишљење, које садржи све предрасуде и заблуде непосредног искуства. Због тога она иде даље од обичног мишљења. Мишљење које остаје у границама здравог разума нема моћи да поставља умна питања о ономе што се обично сматра познатим.

По значају разних питања које је филозофија постављала у разним временима, најбоље се може судити о карактеру тих времена и о самој филозофији. Међутим, нека питања могу да имају већи значај од других, постављају се увек изнова и не застаревају. Такво је питање: о основи свега што јесте.

То је, у ствари, и историјски и логички, прво питање пробуђеног ума и филозофије. Зашто је нешто онакво какво јесте? Шта уопште јест? Шта значи бити и шта је биће? Зашто нешто јест, а није друго? Зашто нешто јесте, пре него ништа?

Питања о бићу упућују и на питања о сазнању. То је посебни, а и најразвијенији део филозофије. Да би се уопште могла поставити било каква хипотеза, или теза о бићу уопште, или о човековом бићу, треба поставити питање како је могуће дознати истину о ономе што јесте, о бићу или бивствовању. Шта је уопште истина? Где су прави извори сазнања, каква је њихова ваљаност и докле досеже? Шта се уопште може знати? Све науке теже сазнању, али мало испитују" (ако уопште испитују) шта је сазнање.

Стари грчки филозофи су први посветили озбиљну пажњу питањима сазнања која су увек суштински повезана с питањима о бићу. Велика слобода расправљања, у којој је код старих Грка цветала вештина говорништва, довела је до тога да се почело много више ценити вербално надмудривање, ако је говорницима доносило успех код демоса (народа), него истинољубивост. Јавни беседници су тежили да се оспособе да све могу

оспоравати, или доказивати - како тренутни интереси захтевају. Злоупотребе у доказивању достигле су такве размере да се осећала потреба да се успоставе правила ваљаног мишљења. Истраживање у том правцу започео је Сократ, а њега је следио Платон. А после њих Аристотел је поставио прва правила ваљаног мишљења и тако стварно засновао логику. Он сам није створио реч „логика“, већ је логику изложио као „органон“ (оруђе) ваљаног мишљења. Тек касније се почела употребљавати реч „логика“. У својој историји она се развијала и усавршавала, а у савремено доба развија се у различитим правцима и повезује се с многим наукама, а нарочито с математиком и лингвистиком. Посебну пажњу истраживача привлачи математичка логика, јер служи корисној употреби. Међутим, тиме је функција логике јако сужена. Дијалектичка логика, која се нарочито развија после Хегела и Маркса, иде сасвим супротним правцем. Она заузима критички став према свим облицима елементарне или формалне логике због тога што формална логика претендује да буде једина могућа логика (иако је стварно ограничена на најужу употребу). У ствари формална логика тежи да се стално испуњава садржајем и развија као логика свеукупне стварности и мишљења, и да обухвати онтологију, теорију сазнања и методологију.

Будући да правилно мишљење не мора да буде и истинито (иако истинито мишљење мора бити правилно), јер се правила мишљења могу поштовати само формално, а не и садржајно, постављају се и питања (извора и могућности) сазнања истине. Ова питања су се постављала већ у доба старих Грка. Међутим, систематски и темељно их је поставио енглески филозоф Џон Лок, у XVII веку, и тиме засновао теорију сазнања, или гносеологију. Кант и његови следбеници поставили су теорију сазнања у саме основе филозофије.

И на питања која се постављају у границама теорије сазнања има много различитих одговора. Ако се поставља питање: где су извори сазнања, могуће је одговорити да су они искључиво у разуму. То је рационализам. Ако се траже искључиво у искуству - то је емпиризам. А ако се траже директно у чулима - то је сензуализам. Између ових супротности могући су и многи други различити ставови.

С обзиром на ваљаност сазнања, могуће је усвојити један став, или неко учење, као неприкосновену истину, без икаквог критичког проверавања. То је догматизам (учење, мишљење). Ако се сумња у ваљаност сваког критерија сазнања истине, то је скептицизам (бити неодлучан). А ако се сматра да није уопште могуће сазнати објективну стварност, каква је „по себи“, то је агностицизам (несхватљиво, несазнајно).

Осим питања логике и теорије сазнања, постављају се и питања теорије и метода сазнања. Та питања постављају: методологија (= пут, методологија - наука о методи) и епистемологија (= знање, епистемологија - наука о знању), као својеврсна филозофија наука, или теорија о научном сазнању. Методологија се бави питањима општих и посебних метода. Ако се постављају питања шта је метода, који су услови ваљаности методе, где су границе њене примене, итд. - то је сфера опште методологије, која припада логици. А питања метода у посебним наукама постављају се у границама

посебних методологија (историје, социологије, математике, физике, филозофије, итд.). У најновије време, бурни развитак посебних наука дао је веома снажан подстрек за развој методологије.

Иако су питања о бићу (бивствовању, битку) и питања о сазнању најважнија за филозофију, она се ипак не ограничава само на њих. Филозофија, такође, поставља питања о добру, о лепом, о вредностима уопште, итд. Круг њених питања је, дакле, знатно шири.

На питања: шта је добро, како се може знати шта је добро, шта је морално, шта је морал, како се суди шта је добро, шта је сврха морала и моралног деловања, итд. - одговара етика.

Естетика (= опажајан, чулан) бави се питањима процене вредности уметничког стварања. Она испитује шта је лепо у природи и у човековом стварању? Како се формирају и мењају судови о лепоти? Како се суди о лепом и ружном, по којим мерилима?

Питања о добру и лепом односе се на вредности. Филозофија испитује шта су вредности уопште, каквих вредности има, како оне настају и како се сазнају.

Ако се филозофија бави питањима вредности уопште, конституише се посебна филозофска теорија вредности, или аксиологија (достојан).

Филозофија поставља и многа друга питања, и то не само она, већ и посебне науке, нарочито кад утврђују смисао својих посебних начела у оквиру општих сазнања. Тако се јављају: филозофија науке, филозофија природе, филозофија историје, филозофија културе, филозофија уметности, филозофија религије, филозофија права, политичка филозофија, итд. По начину како се питања постављају, филозофи се разликују у ставовима и стремљењима. Филозофија увек оправдава свој позив тиме што поставља питања и тражи њихов смисао. Ништа што изгледа познато није за њу суштински толико познато да не би могло бити предмет испитивања.

У тражењу истине, филозофија поставља питања која се често граниче не само с наукама већ и с уметношћу, с теологијом, с идеолошком делатношћу. Она је на тај начин у сталном додиру с најразноврснијим посебним облицима духовног стварања.

Филозофска питања немају исти значај у свим историјским раздобљима. Особити друштвени и остали услови живота у сваком раздобљу, једнако као и свеукупно духовно и материјално наслеђе одређују смисао и значај појединих питања.

На пример, у првом раздобљу старе грчке филозофије највећи значај су добила питања о космосу и бићу уопште: а касније се највише расправљало о човеку и моралу. Модерна епоха почела је с питањима о супстанцији и о сазнању (пре свега, методама сазнања). И у првом и у другом случају, као и у свим осталим случајевима, значај и значење појединих филозофских питања одређују особити историјски услови.

Појмови теорије и праксе

Од античких времена до наших дана филозофија се убраја у највиша

теоријска знања. Међутим, она се данас не цени по истим мерилима по којима се ценила у античка времена. Изменило се схватање теорије и праксе; самим тим измениле су се и њене функције. Због тога настају разни спорови, не само у погледу места које она заузима у систему знања већ и у погледу могућности њеног даљег опстанка. Оно што се у античко доба ценило као највише знање, у нашем времену се неупоредиво мање цени од примењеног и корисног знања.

На могућност практичне примене теоријског знања ради израде оруђа нико у старом свету није мислио. Када су стари Грци говорили о пракси и практичним знањима, мислили су искључиво на деловање човека у заједници. Слободни човек (у систему ропства) припадао је толико заједници (градској држави) и био је толико везан за њу да је његово практично деловање у заједници било његово истинско биће. Само тако се може разумети зашто је Аристотел дефинисао човека као политичко живо биће. Политика је била највиши циљ и смисао праксе. Полазећи од тога, он је у групу практичних наука, или знања, сврстао: економију, етику и политику. Политику је ставио на чело, тако да она надвисује и морал и економију. У том духу написао је своју Политику. А то је била права истина о поимању политике као праксе у старом грчком свету. Изван политике, морала и економије појам праксе није значио ништа. Математика и физика су се изучавале само ради усавршавања знања, а не ради примене. *Techne*, реч из које је настала реч техника, била је само вештина која се може научити, а *poiesis* - знање које се односило на стварање новог, на произвођење.

Такво схватање праксе је верно изражавало начин живота старих Грка у доба класичног робовласничког поретка, када су на тлу развијене градске цивилизације створена највећа дела старог света. Главни произвођачи основних материјалних добара били су само „оружа која говоре“, а њихов рад је био - презрена делатност која се принудно обавља. Слободни грађанин није уопште помишљао на корисну примену знања и на усавршавање оруђа рада, технике. Проблем основне друштвене производње решавао се набавком нових робова. А слободни грађанин је усавршавао своје образовање само да би га могао применити у политици. Тако је јединство теорије и праксе постојало само у границама политике. Платон је био уверен да филозофија налази свој крајњи смисао у пракси политике. Своје дело Државу написао је да би образложио јединство филозофије и политике.

Тек у модерно доба појам праксе је добио нови смисао. Пракса је постала, пре свега, примењена, техничка делатност, која доноси непосредну корист. Такво схватање одговарало је реалним потребама и начину мишљења грађанства чија је егзистенција зависила од корисне примене знања. Употребом технике људи су почели радикално мењати читав свој начин живота. А потребу примене знања ради усавршавања технике образложила су на карактеристичан начин два велика филозофа: Френсис Бекон и Рене Декарт. Они су, у XVII веку, поставили филозофији захтев да се отргне од неплодне схоластике, да напусти бесплодну контемпликацију и покаже своју моћ у господарењу природом. Идеал знања ради самог знања је потиснут. Филозофији је постављен захтев да буде корисно знање које ће усавршити

технику.

У доба када је тај захтев почео да се поставља, филозофија је још увек обухватала готово сва знања. Управо тај захтев је и дао подстрек да се посебна знања издвоје из филозофије и обликују као самосталне, посебне науке. То се и догодило: посебне науке су себи поставиле циљ да буду корисно знање, без обзира на филозофију, или чак - насупрот филозофији. Тако је однос између филозофије и посебних наука постао отворени проблем, поготово откако посебне науке показују изразиту тенденцију да преузму све функције филозофије и забораве на своје филозофско порекло.

Филозофија и посебне науке

Све до XIX века није било строге границе између филозофије и наука. Аристотелово схватање да је филозофија највиша од свих наука одржало се и у модерној епохи. Тек на прелазу из XVIII у XIX век убрзан је процес одвајања посебних наука од филозофије, али је филозофија и даље остала наука.

Развитак посебних наука, који је почео њиховим дефинитивним одвајањем од филозофије, донео је веома значајне резултате и омогућио радикалне измене у људском животу. Велики напредак астрономије, физике, хемије, биологије, физиологије и осталих наука био је могућ само захваљујући њиховом осамостаљивању. То је омогућило да се реше многи проблеми који су мучили људски ум и пре настанка филозофије, а поготово у оквиру филозофије. Управо због те успешности, која се потврдила у њиховој примени, нарочито у области технике, науке су почеле заборављати своје филозофско порекло и филозофску прошлост и постављати филозофији захтев да се прилагоди узору посебних наука, а ако то не може, да се одрекне права на опстанак.

Филозофи који су пристали на такав захтев свели су филозофију искључиво на оруђе (органон) наука. Од целе филозофије задржали су само логику и методологију. Метафизичка питања су једноставно прогласили - бесмисленим. Изгледало је да су посебне науке дефинитивно тријумфовале на штету филозофије. Створена је илузија да само оно истраживање које задовољава мерила модерних емпиријско-експерименталних наука води правој истини, а да умно мишљење, које се тим мерилима не прилагођава, води само бескорисним илузијама и заблудама.

Филозофија није могла задовољити захтев да буде исто што и емпиријско-експериментално знање, јер би тако саму себе негирала. Због тога је изречен приговор да је она толико немоћна да ни пса не би могла измамити из штенаре. На тај приговор је Хегел духовито одговорио: да и није посао филозофије да мами пса из штенаре! Таквом моћи она никада не би могла оправдати своје постојање. Хегел је сликовито додао да је њена функција слична функцији кртице. Она се пробија испод површине видљивог. На тај начин обавља критичку функцију у области мишљења, реализујући онај средњи, негативни члан дијалектике који све покреће. То је дијалектичка негација, која у постојећем открива стварно, у формалном -

садржајно, у складном - противречно, у постојаном - променљиво, итд. Она, дакле, врши и те како „корисну“ функцију, само што то није непосредна „корист“ оне врсте, коју доноси примена знања ради израде неког оруђа. Корист коју филозофија доноси је то што она задовољава потребу људског ума да стално и увек изнова критички испитује и преиспитује оно што се обично сматра познатим.

У том погледу ни једна посебна наука не може бити „корисна“ као филозофија. Свака посебна наука је ограничена само на одређену, посебну врсту појава које испитује. Она сама не може да постави ни основна начела своје сопствене теорије и методе (а без тога нема право на опстанак) ако не нађе своје место у целини људских знања. Самим својим појмовима она не може да створи општи појам такве целине. А ако то ипак покуша, долази у велико искушење да своје посебно знање представи као опште, апсолутизујући га. Тако настају различити облици „математизма“, „филозогизма“, „социологизма“, „психологизма“, итд., који се свде на исто: на илузију да свака посебна наука зна све и да је неосновано, илч чак бесмислено, свако друго мишљење које се не подређује њеним мерилима. Ако се жели избећи та опасност, науке се обавезно морају обраћати филозофији, јер само у филозофији могу наћи појам целине и на тај начин успоставити суштинску повезаност с другим наукама, у оквиру те целине.

др В. Кораћ
др Б. Павловић